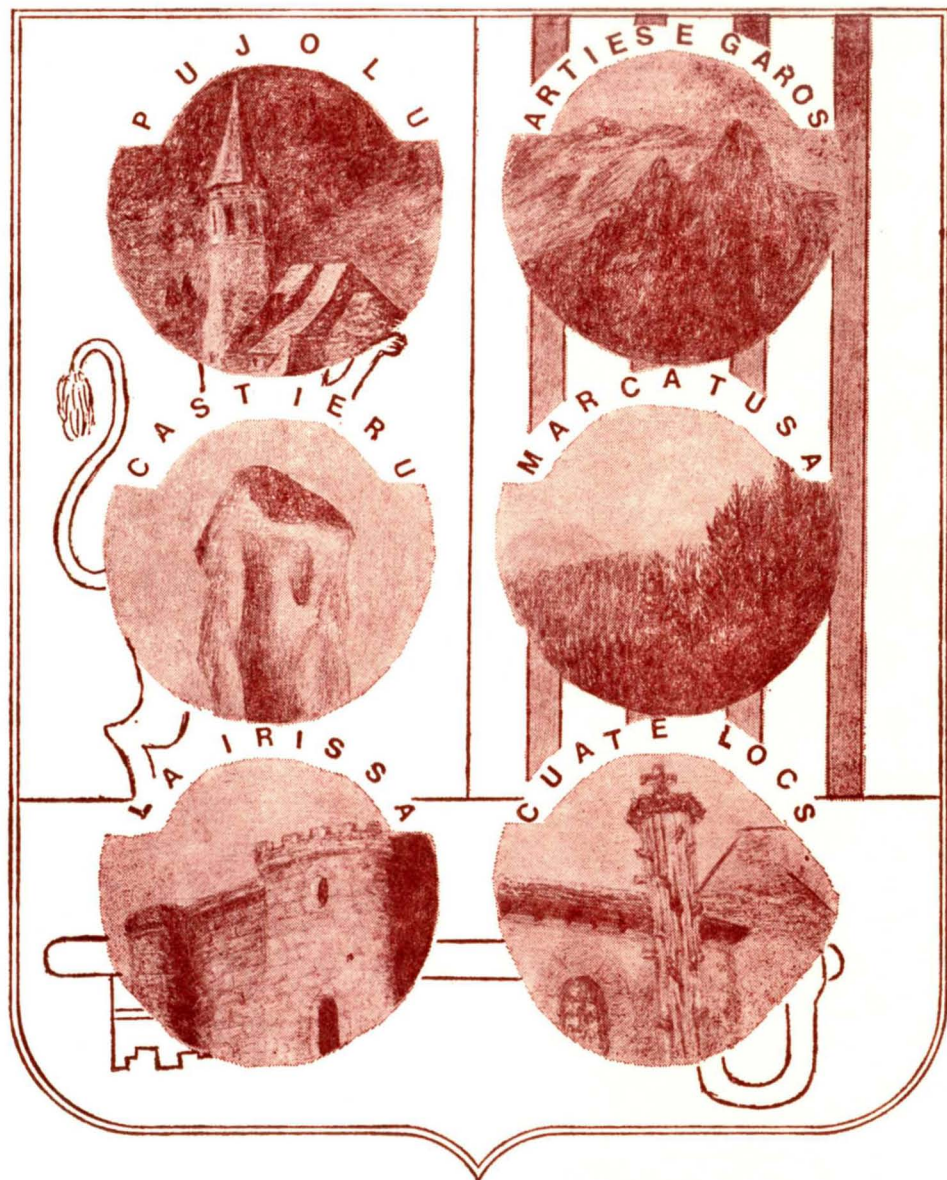

Terra Franca

ANN IV

NUM. 11

Qui tenc era lengua tenc era clau

UAR
Universitat Autònoma de Barcelona

**Publicacioun det Museu Etnologic
dera Val d'Aran**

Hemeroteca General
sig. *RC (462.7) / 802*

SUMARI

- EDITURIAU
- TESTIMONIS ESCRIT DERA NOSTA HISTORIA
Era Querimonia. II Part.
- HUELHA LITERARIA
Cante era terra
- NUTICIES
«Marcha» a shibau sense fruntères
Reuniun dera Cumiciun de Nurmalitzaciun dera Lengua Aranesa
Hesta dera Santa Creu en Salardû
Cuncûrs de rams de flus de muntanha
II Hestivau de Musica d'Aran
II Hesta Folklorica dera vila de Les
- CUNDE ARANES «Era peira blanca»
- ES ARANESI E ET PAS DE COLHEGATS
- UN SHINAU MES D'HISTORIA
- ANTECEDENTS FEMENISTES ENA VAL D'ARAN DURANT ERA
REVULUCIUN FRANCESA
- PASSATENSI E CUNCÛRS
- CARTA AT DIORECTU
- ESCLARIMENT.

CULABURADUS

Rufino Martinez Cau
Fermin Pinós Jaquet
Rdo. Jopsep Amiell Solé
Melquiades Calzado de Castro
Javier Sastrada Roig

EQUIP DE REDACCIUN

Mª Elvira Riu
Arturo Calbetó
Angelina Cases
Pepita Caubet
Elisa Escala
Adela Riu

TERRA ARANESA

(Publicaciun trimestral)

Edite: Museu Etnologic dera Val d'Aran.

Administraciun: M. Elvira Riu - Viella.

Imprimís: Imprenta Vidal - Viella.

Dip. Leg. L. 152 - 1979.

AMICS CULABURADUS DET MUSEU 1.000 PTES. ARAN
(Puiran éste membres numeraris det Museu)

editúriau

A TOR E A DRET

Es critiques dúbertes e amagades que des dús custats reb era redacciun de Terra Aranesa, pero grafía tengûa enta escriue era Editúriau e es articles propis, mus en butjat a dishá ben cla, quina ei era pustûra dera Revista en aguest punt ta delicat e cunflictiu-

Cumensaram per dido que Terra Aranesa publicuc desde et prûme día dam tuta era escûpurlusidad de que ei capaç, ena grafia uriginau en que an estat escrits tuti es trebalhs que li sun enviadi pes culaburadús ó que an agut já ûa publicaciún per auança en betaute miei de cumunicação., sigue quina sigue era grafía tengûda pet son autú

-Envers era grafia propia auem sajat de escriue un aranés entenedú enta tuti guardan de aprupamus tut lo qú acro permetie as normas básiques der Institut d'Estudis Occitans de Tulusa, sajarit de nu quei en un academicisme diloeu massa durieu que tresse de mau liége et noste aranés enta un públic ampli e heterogeni, e tut aço pera sencilla rasun de que et noste propósit nu ei iautc que estene er aranés escrit e parlat tant cum se puegue enta que de un tens en la tutti es aranesi la tenguen cum a vehícle nurmau dera súa espresoion escrita; enta d acro auem de besunh qú era Revista siguesse liejuda o puguesse esta liejuda per tuti es aranesi sense rebutj, ne reserves per part d arres e se entenesse sense massa entrebancs ço que vuliem dide, sense massa esforç per part des lectus, tenguen en cunde era súa educaciun gramaticau en es grafies castelhana e catalana.

Nu volern pas dide dam aço que aguest sigue et camin milhú, més hem ben segús de nu aué het cap de mau ara nosta lengua ne at noste pais è de aué ajudat bet shinhau a hé mes current er aranés escrit ena vida deraVal dAran, demuram que es ûs e es auti (occitanistes) è (Castelhanitzants) accepten aguesta pustûra e vulguen valurá en nusati tut ço quei puegue aué de pusitiu.

Enta acabá vulem desde açí prene un cumprumis ben fort dam es nosti lectus,pudets está bensegús de qu'era redacciun de Terra Aranesa, arà sûes at pe dera letra es cunclusiús a que arribe era Cumisiún de normalizaciun ortográfica der aranés que numenteren en son día es Ajuntaments aranesi a sugerencia dera Generalidad de Catalunha é que siguec acceptada per aguesta.

Desitjariem que es que desde es estrems mus critiquen tabe accepten aquera normativa quand sigue definitiua,enta pudè ubtic atau enta er aranés aquera força que sulet da era uniún.

ERA REDACCIUN

TESTIMONIS ESCRITS DERA NOSTA

HISTORIA

ERA QUERIMONIA (2ª Part)

Sobre lo Caopitol empero contenint, que los Consols, o Promens dels homens de dita Universitat, Son, y Son estat de antich en possessio, us, Consuetut y modo de tractar, y confirmar pau, prohibir, y aposar bant, o pena, y llevar aquella de la part Contradient o inobedient, Sens requesta o Consentiment nostre, o de oficials nostres, axi avem determinat Statuyr, y tambe ordenar, que los predits Consols y Promens, si voldran, pugan tant solament entre discordants tractar de amigable avinença y convenir no empero altrás cosas contengudas en lo Capítol pugan fer, com specialment pertanguen a disminucio nostra, y axi aquellas per lo Castella nostra d e dita Vall volem y manan sien despedidas-

Sobre lo capítol tambe contenint, que los homens de dita Universitat eren en possessio, us, Consuetut, y modo, que si algu dels homens de dita Universitat algu denyará, pagará, ara sanc sie exida, ara no, ha acostumat fer, venmir a concordia y pau, ab amigable composició sens Ley, o pena donadora, o aplicadora a la Senyoria nostra, si devant Nos, o oficials nostres nos quexan, a que esser en integre restituyts hà suplicat: Axi avem determinat provehir y ordenar per bo, y tranquillo Stat de la Vall predita, que sie servada la predita ordinacio per lo dit Rey de Mallorca, feta mentras que tingue la Vall en secrest la qual tambe demanant los homes de dita Vall, com esta dit, fonc per lo matex per ley rebuda, la qual reputam tambe per bona y rahonable y justa, y aquella con esta dit, confirmam.

Item, en quant lo Capítol contenint, que los homens de dita Vall so n en possessio, us, cosuetat, y modo de fer pau, o tenir treva de any en any ab los noblers Comte de Comenge, y Arnau de Espanya, y ab altes vehins de dita Universitat, axi aven deliberat respondrer y provehir, que axo fassen com tenen acostumat, salvo que reingan, que si Nos, o nostres manaren a ells lo contrari, que do nats deu dias a aquell, o aquells ab los quals aurién feta la pau o treva; que aquella pau o treva no servaran, ni aquella servir sian tinguts.

Item, concedin lo capítol contenint, que es, y es estat de consuetut en la Vall de Aran, que lo jutge ordinari, oya las parts sens alguns gastos, y sens algun salari per las parts donador, empero a gastos reals dit jutge lo fe judici judicará; aço empero ajustat, que si lo jutge predit a requesta de las parts devant ell pledejants, o de altra d e ellas tindrie de exir la sua càsa per anar a altra part de dita Vall, fora lo lloch deputat per ohir las causas lashoras a ell sie provehit co nforme en dit cas es acostumat ser.

Item, quant al capitol contenint, que fonsc desd el principi y ara es asserit esser de consuetut en la Vall de Aran que si algu dirie, o aposarie algun impropri, o paraula desonesta: es a saber lepros, traydoir, homicida, o altrás paraulas, las quals devindrien en dany o vergonya, o pagarie a la cara de aquell ab lo puny, o en lo cap, o en lo cos, y se coprometie en arbitres elegits per una part y altra, judicavan alguna suma de diner a aquell, alqual aposave lo vituperi, o injurtia feta, considerada la quantitat y qualitat de las personas; axiaven deliberat ordenar, y tambe provehir, que sobre estas cosas sie servada la predita ordinacio feta per lo dit Rey de Mallorca, quant tenia la Vall en secrest, la qual tambe (con està dit) demanant los homes de dita Vall, fonsc per los matexos com a ley acceptada, la qual tabé nos reputam bona, y rahonable y justa, y aquell,a confirman com alt se conste.

Item, en quant lo capitol contenint que se te de consuetut en la Vall de Aran desde del principi y fins assi observada, que los consols de la Vall de Aran, en lo lloch acostumat congregar se acostuman, posar y metre cort en la Vall de Aran, la qual per any pot dispensar, y tractar los negocis de la gent de la Vall y per tractar (si menester será) ab lo Castella, y per si, y ordenar las cosas granes, y gravamens, y negocis de dita Vall, y depres del any mudar, si no ordenen be los negocis de dita Vall: axi avem deliberat provehir, que dit consols puga posar, y statuyr alguns homens debe per las ditas cosas: no empero que se anomenen Cort, o Procurados o Consellers de dita Vall.

Item, sobre lo capitol, ab lo qual se conte que se te de consuetut antiga en dita Vall, que cada hu podie penyorar son relu per deute clar, y Conedit, y sino concede lo deute, que convenia aquell amb paraula sua deuant lo jutge, y alli se provaue lo deute seu deuant lo jutge, y pagaue las despesas si subcubie en lo judici, er tal manera auem deliberat responder, y tambe ordenar, que ditas cosas se fassen per lo Castella nostre de la Vall perdita.

Item, concedim lo Capitol contenint, que es de Consuetut, que si algun home de la Vall de Aran ix de la vila, en la qual será nat y fera residencia en altra, no pot usar en las montañas, o en los boscos, o en los termens comuns de dita vila hont es estat nat, y de alli sen es anat, ni pexer animals seus, ni tallar llenyas, segar o dellar herbas, ni cultivar nouals fins a tant que tindra domicili seu en dita vila, o residentia sua fasse: y si algun estrany en alguna vila residira, reba la sua part del comu tant com aquell qui fonsc y es estat nat.

Item, volem y concedim, que lo Castella de dita vall, o algun oficial nostre no de entremeta en alguna cosa per son ofici de algun excessos, o dilictos, sino es que sobre aquells se exposas querimonia denat ells, exceptats aquells tan solamente dels quals se deurie inseguir pena de mort, o mutilatio de membres, dels quals per son ofici se puga entiemetter en las que nos exprimis querimonia sobre aquells.

Mes auant sobre lo fet las pagas o salaris rebedors per notaris de dita Vall ques crearan per los Prohomens de las Universitats de aquella Vall per instrumeents y altres escripturas fehadoras per ells, axi avem deliberat Statuyz, y tambe porbobiz, que dits Notaris tingan y rebartant solament

per la carta de simple deute, en la qual no entrevindra jurament tres diners laquesos: y si sera ab jurament, quatre diners de la matexa moneda Item, per compromís si ~~ni~~ diners de la matexa mokneda sien rebuts. Item, per compromís ab jurament nou diners. Item, per carta de renda o compra sis diners tant solament sien rebuts dze dita moneda. Ité, per testament que arribe a sinc cento sous, divuyt diners sien rebuts, y si de major quantitat sera dos sous, yu de qualsevol major quantitat, que sie mes de dos sous, no sien rebuts. Item, per full de actres comús sien pagats t res diners, y per trasllat de aquells dos diners pear cada full, y aixi de altrás escripturas a la matexa raho. Si empero convindría anar dits motius fora vila a protestar, o altrament per fer actes, o altres escripturas, a ells a mes de dit salari, sie prohibit en sos necessari.

Finalment, a instancia molt gran y suñlicacio dels procuradors y sindichs a Nos fera tant en nom seu, con en nom de las Universitats predites en las quals son procuradors: Statuim, Concedim y ordenam perpetuament per Nos y nostres, que la dita Vall per aquest nostra Statut sempre unida sia al nostre Regne de Arago, y Corona del matex Regne, ni per venda, donacio, permuta, o altre qualsevol modo de dit Regne, y corona de aquell se puga separar o alienar de manera alguna.

Manam donchs als Procuradors, Veguers, Balles, Insticias, Calmedinas, Merins, Ingles, y tambe al Castella de la dita Vall, tant presens con esdevenidors, a soks Lloctinents, que kas cosas predites totas y Senglas, con alt ditas comedidas, Statuydas, proneydas, y ordenadas son, tingan per fermas, y observen, y las fassan perpetuament a tots observar inviolablement, yu no contravingan, ni algu contravenin permetan alguna raho. En testimoni de la qual cosa la persent Carta nostra avem manat fer roborada ab la força del Segell pendet de la Majestat nostra. Dada en Lleyda, a 22 de setembre any del Senyor mil tres cents y tretze, Senyal deJaume per la gracia dze Deu Rey de Arago, Valencia, Sardenya y Corcega y Compte de Barcelokna. Testimonis son Guillem de Moncada y Phelip de Salucijs, Berenguer de Anglasola, Oto de Moncada, Guillem Llobet de dit Senyor Rey scrivent, lo qual, de manament del matex estas cosas ha fetes escrivir y a closas lloch, die, y any persigits. Pergo a suplicacio humil per part de la ja dita Universitat a Nos exhibida, ab tenor de aquest escrit nostre la carta sobre insertada, y totas y senglas cosas en aquella contengudas lloam, aprobam, ratificam, y tambe confirmam, con en aquella mes llargament se contenen, y com fins aci de las cosas contengudas en dita Carta ha usat los habitants de dita Vall millor. Manam donchs ab la persent nostra carta als procuradors, Veguers, Balles, Insticias, Calmedinas, Merinos, Intges, y tambe al Castella de la ja dita Vall, tat presents con esdevenidors, y a sos Lloctinents, que la lloacio, aprobaciok ratificacio, y confirmacio, aquestas tingam firmament y observen y fassen y inviolablement observar, y no contravingar, ni algu contravenit per metan per alguna raho. En testimoni de la qual cosa avem manat fer la present carta nostra del Segell pendent de nostra Magestat munida y rebozada. Dada en Çaragoça a 15 de maig any del Senyor mil tres cents vint y vuyt.

Bñ. de Podio man.

Dñi. Reg

Senyal

de Alfons per la
gracia de Deu Rey
de Arago, Valentia,
Compte de Barcelona.

Testimonis son lo Reuer. Pere Archabispe de Çaragoça, Con-
celler del Senyor Rey.

Lo Reuer. Joan Archebispe de Toledo.

Excemenio Cornelio
Jaume Senyor de Exri-
ca
Pere de Luna.

Es estat clos per:

Lo Juan Pi Archiver per la S.C. Real Magestat, y escrivia
de manament per tota la terra, y ditio sua notari publich de
Barcelona popular, aquest privilegi en aquestos vuyt fulls de
paper expres he fet rescriages de son original insertat en lo lli-
bre de gratias del Seremis Senyor Rey Alfons Terz de immor-
tal memoria, Rey de Arago, del any mil tres cents vint y vuyt,
de foleo noranta y tres en lo real Archiu recondit, y legitima-
ment Comprobat a quatre de Maig mil sis cents quaranta, y
perque mes plena fec se li done apposo mon Singnal.

huelha literaria

«CANTE ERA TERRA»

**1.ª Premi de Poesia (Tema Lliure) det III Cuncurs Literari
Aranès**

de Rufino MARTINEZ CAU

cante era terra

Secciun: Pùesia 2º nivèu

Tema: Libre

Lema: Artiga

ET RIU DERA ARTIGA

*Aquiu aun s'amassen es rius
aquiu aun acabe ûa artiga
ei aquiu aun cum un hiu
se trinque era súa cuerta vida.*

*Plure et riu dera artiga
aun neshen es verdi jurdus
ena terra més pulida
aun se troben es més bares flus.*

*Et riu da tuta era súa vida
et son nom muris
e se despedis dera súa artiga
ei era hura det trist !Adiu!.*

*Deshe açi era Súa cunhera
aquiu nau et son parsa
deshe plurus era súa terra
enta anassen sulet ta't mar.*

ET PONT DET GARUNA

*Pont que sautes era Garuna
peti ton uelh auras vist passar
es aigues que enta França
cada dia s'em van plurant
Auras plurat dami eres
e més d'ûm cop pones
dami vusates mem vui anar
Pro es estacat ena terra
que te tem pes d'ûs custats
ei era terra que agame
era terra que nui vo dishar anar
Atau estacadi es omes
per ûm e per autie custat
vem passar era s'ua vida
sense pudela arturar
E plure porque s'em va
e porque mai més la veira
porque lu passat ei istoria
e et diem em encara a d'arribar.*

PEIRES DESBREMBADES

*Es peires queigueren
e mai més se lheurem
sun per terra trincades
e per aigua det ceu banhades.*

*Sigueren peires de gloria
sigueren perets bares
d'ûm castet que ûn dia
defensec aquestes terres.*

*De França e D'Espanha vengueren
e at tur det castet lut eren
per aquest tros de terra
per aquesta nobla cunhera.*

*Ja nu i sun aqueres nautes torres
aun barau ûa bandera
aun pujaven es senhures
enta guardar er arribar dera primavera.*

*Plura, nheura e queiran
es peires trincades
at chuns det barranc
pes omes desbrenbades.*

*Ja nu i quieden es peires
ja tutes sun en barranc
ja sun tutes perdudes
ena lunga istoria d'Aran.*

NUTICIES

Es pasats dies 23 e 24 de mai, urganitzada pet «clup hipic dera Val d'Aran», se tinguec entre Vielha e Luchon era «MARCHA A CABALLO SIN FRONTERAS». Ua passejada a caball entre era capital dera VAL e era vila de Bagnères de Luchon. Se cunderen ü trentia de participants, que ü cops at pas u at tros, e d'auti at galop, agueren era sort de pude liegfe en paisatge aranés tuta era historia de traginés e viatges des que s'acaben de maridá entre d'auti. Seguiren et camin REAL, et camin vielh de Bossost a Luchon, pet miei der incumparable bosc det Purtilhun, que he a pensá en turná a'ra vida aguesti carres de roda cum rutes turístiques aluenhades det tapatge e era «velucitat» des cuches, cum circuits de passech e activitats hipiques.

Transcriuem ací es estrofes dera cançun enta d'aguesta marcha que si-guec cumpusada pet grup musical que prssidis et Sr. Ciscu de Pedro de Vilach.

Cercant es cèu dam et shivau
cercant et cèu dam et shivau
dera Pique at Caruna
cercant et cèu dam et shivau

As nosti pès es vérdi prats
e pet dessûs es tûcs nheuats
marchant, marchant, tut galupant
marchant, marchant, tut galupant.

Cercant et cèu dam et shivau.

REUNIUN DERA CUMISIUN DE NURMALITZACIUN DERA LENGUE ARANESA.

Et passat día 12 de junh se tenguec en Barcelona era prümèra reuniun de treball convocada per Generalitat enta era nurmalitzaciun urtugrafica dera nosta lengua.

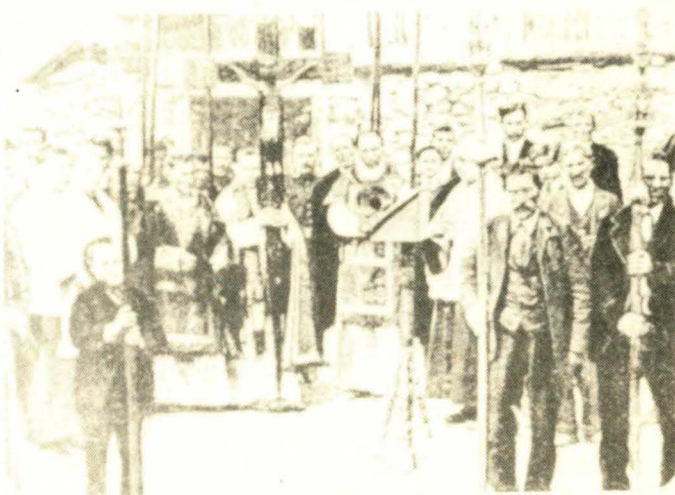
Aguesta cuimisun la furmauen per par dera Generalitat: Sra. Aina Moll respunsable dera pulitica lingüistica dera Generalitat, Sr. Antoni Mª Badia i Margarit redctú dera Universitat de Barcelona, Sr. Peire Bec prufessú dera Universitat de Poitiers e membre der Institut D'Estudis Occitans, Sr. Josep Mª Pujol prufessu dera Delegaciun Universitaria de Tarragona, Isidro Marí, Cap des Servicis d'assessuraments Lingüistics dera Generalitat e despüs per part aranesa era cumissiún numbrada que iaute cop ja vus auíen dit.

Se parlec suber quina grafia sería mes cunvenien adupta. Calé rá aná estüdián entre tuti es pussibles acors e desacors enta arribá a üa solida base pru demurada per tuti ta que pugan escriue d'acord a ües normes esclari-des e segües.

Et 19 de Agus hi aurá iaute reuniún en Vielha.

HESTA DERA SANTA CREU EN SALARDU

Ta pla que siguerem ben cuntens, a pesam que tuti en serats quand enguan vederem reneshe iaute viatge era bera tradiciun det retruvament des creus, en prufessun, des pobles de Pujolu, dam et Sant Cristu de Salar-du en'a sua hèsta et día 3 de mai,; tradiciun que nu sabemper quini mutieus auic estat trincada, que nu desbrembada, ans ença. Hem desd'aguestes planes ûa crida as respunsables des pobles de Pujolu enta que d'ara enla aguesta custûm, que at noste entene embarre un prufund sentit d'unitat pujolensa, nu se turne a perde mai més.

70 ans han passat entre miei d'aguestes dues futugrafies. Que era seguna hagfe estar possible mua pot amiâra pensar que et país cumense a seguí et camin det prugres e er auanssament, sense desbrembá es tradicius.

IIon HESTIVAU DE MUSICA D'ARAN

Cum en ustiú passat cumencen es cuncers de musica classica. Et dijaus 23 de juliol, en tas 10'30 deth ser en'a Cleisa de Vielha; et dijaus día 30 en Bossost e et 6 de Agost en Salardû. Viulí, viola, viulunceu, flauta, interpretanobratges de Haydn, Schubert, Mozart, e dauti. Et Cunselh Generau D'Aran e era Fundaciún der Museu Etnologic patrocinen aguest hèt cultûrau.

Enguan, antes de cumençá es cuncerts se oferis at public bet ûn des balhs aranesi.

CONCURS DE RAMS DE FLUS EN SALARDU

Desde hè cauque an en Salardû es flus de Muntanya han èt son petit humenatje. Rams e rams de diferents furmes e culús enta ûn pulit cuncûrs. Era dada de premits e era expusiciun des rams se tenguec et dimars 21 de juliol en Hustau Lacreu. Guanhec et prûmé premi era Sra. Rosa Tera. Er urganisadú det concûrs ei et diari «CORREO CATALA».

«ES PUMPIES»

Es dies 5 de Agús enâ Cleisa de Vielha e et día 7 en'a de Salardû se tierá un recitau de Harpa India per Nicolás Caballerok a benefici des pum-pies.

IIª HESTA FOLKLORICA DER'A VILA DE LES

Dam ûn tens forssa mes bun que er an passat et grûp de balhs «ES CURBILHUES» urganisec era seguna hesta folklorica.

Enguan participauen es grûps:

- Sicoris – de Lheida.
- Lo pau de Pau –de Pau (Bearn).
- Erdika – De Sañ Sebastián (País Vasc).
- Somerondón – de Saragussa (Aragún).
- La Cocagne – de Tulusa (Languedoc).
- Es Curbillués – de Les (Val D'Aran).

En aguesta hèsta de Les se ha cercat et folklore traidiciunau que ei ûa des formes de manifestaciun deá cultûra e derá persunalitat des pobles det Pirineu.

Aranisi, catalás, bearnesi, gascús, languadociás, vascus e aragunesi dam es sos balhs enûna pulida manera de amassá as pobles.

Aguesta e dautes minifestaciús artístique hèn a rebisculá era cultûra des diferens locs. Cum tustem vus animan enta que aguesta hèsta nu se perde.

cunde en aranes

Titul. ERA PÈIRA BLANCA

Autú. «QUINET»

2^{om} Premi de Narraciun en Prosa det III Cuncurs Literari Aranes.

Autú: Fermin Pinón Jaquet

ERA PÈIRA BLANCA

Et bielh se didie Pauet, era súa etna Sisqueta. Cum tuti en poble, auie ûa casa súa. Era petita e penjada en ûa roca at desaûs d'et riu. I auis cuate hiestes, cuatus cuartus, e ûn hûmarau tapissat de pubás e adurnat per telaranhes. E pogues causes mès: ûn parelh de lhets bielhs, cudina dam huec en terra, e cauques cagires dam asientu de palha huradad, e tabé ûa taula lunga, calandaris de cauques ans en darrè penjats en a paret e ûn retratu d'et cuble d'et dia d'era súa buda, pru ben cunserbat.

Pauet ère petitot dam ûa cara r eduna plea de benes berbelhuses, e ûn peu blanquinús tut esperlûat que semblaue nu aué estar jamès pientat. Se bestie de lo que era gen li daue. Per lo tan mau, ja que tuti es d'et poble èren de talha mès grana qu'et.

En cambi Sisqueta, per mès que tut jesquie d'era madesha hon de pru-beedús, anaue mès pulida. Ere pru adreta e nu regatejaue arre'n cuán se trataue d'era. Purtaue et peu en furma de munhu recuelhut at dessús d'et cap, lu que li daue ûa sarta auturidad jamès discutida per arrès. Calie bei cum se metie de rabiua cuán caucarrés li hèje era contra. Nu ère guaire grana, pro sea cum ûn garrot, e dam ûa cara de guinhauda que en sers numens la senties en'apet sense nesesidad de parlá.

Ju èra juven alabats. Nu guaire mès de dèts ans. Encara nu ei aquera ûa edad en ta, pensá. Per acró men anaua p'era cresta d'es dies cantán es mès alegries. Trebalhá o aná en t'astûdi acquèja cuan et cor m'acdemanaue. Minjaue e beuia, sautaue e curria p'es prats e pes muntanhes cum cualsebulh auta criatûra nu dumenticada. Nu sabi se èra feliq. Nu ac afirmi per que nu men recordi, per mès que tustèm he creigût que es mès dies de felisitat siqueren aqueri que nu quedèren grauats ena mia memoria. Sabi que n'un so ara per rasús que se furmèren an aquera prumèra etapa d'era mia bida. Pro nu asgats pou que nu bus at bau a cundá. Nu aurie interés perque arrén en ju lu a. Se trate nu mès de ûa petita historia qu'erá mia memoria retenguec sense mès semtit qu'es insólites reacssius qu'era massa çerebral, mus solte a biatges sense d emanalac.

Ju anaua en ta casa súa tuti es dies e acuansebulh hura, ya qu'era porta nu se tancaue ne de net ne de dia, n'en iuer n'en ustieu. At quèje se per caucarrés, siguesse qui siguesse, i bulie entrá per nessessidad de albèrgue. Et desitjaue que aquera nessessitat se puduiguessse en tan pudé aué dan qui parlá, e per lu tan dam qui distreísse ûn o mès dies. Pauet nu trebalhaue desde hèje força ans. Pru qu'ac quec cuan estèc en Burdeus descargan barcus, e qu'a pesa de tut siqueren es milhús ans d'era súa bida. De aqui u se purtèc et cansamen, ûa malautia d'es uels que se li minjaue era bista a pogapoc e prugressibamen, er'aficiún ara «shupina» cum et didie, e a ûa certa filusufia cultibada en et madesh, dam era que adurnaue et son caminá p'era bida. Per lu menus en es sos darrerri temsi.

Ju li cumpraue tabacu e bin dam es escassi sos que podia apilhá hèn encargús. Li hèja es cigarrús at madesh tems que me entrenaua en ar de hûmá. Cuan es dinès nu arriba uen m'enanaua en t'ara tauerna de Marieta a cualhe burilhes e demaná ara jen lo que me bulguesen da. Tustém ère poc lo que me dauen. Per sort i auie cases d'et poble, e nu pressissamen es que mès pudien, que auien pres era custûm de recuelhe et subrán d'et minjá en hèlac arribá balense d'es mès cerbissis que alabets èren de tatal dedicaçiún en aquera darrera tumgada. Siguet tan e tan estranh et carinhu que li arribè a prene que nu so capas de descubrilu ne siquierà de cumprenelu. En cambi dam Sisqueta me passaue tut at rebès. Era cuntén cuan podia bei aqueri dilatats ataques de rabia. Et mau ère qu'es rabietes acumulades dam es auti les atquèja a pagá at praube Pauet que ac encashaue dam era súa habitual benebulência pru ûcte de ûa çia prudûcte de ûa passienta habilidad.

Praube Pauet, sun tantij es biatges que m'hè recurdad de et at lun d'era mia bida, e tustem dan aquet amur que entobe et cor. Lo poc que so, se sok caucarrén, l'acdeui a da et, at sos cunsselhs, e a da quera manèra que auie de parlarne d'es causes d'era bida, que nu èren arrén, e que èren força perwque se dirigie a ju cum a ûa persuna grana. Ere atau cum me sentia home at son custat. Hûmaua e beuia bin esta quedame et cap cum ûn tam-bún. Cuan et tabacu èra de burilhes et bin nu masa hun me bedia ubligat a curre en tal raborda d'es mès pares en ta bumitá. Aquiu, at tremisi d'es baques, èra et puestu que mès m'agradaue en ta bumitá a tutes aqueres autes nessessitats de caracter fisiologit. Aquera ulú de hiens me estimauaue esta trubai plasé. Dempûs turnaua pes mès passi, e ures e ures en curnè d'et huet de Pauet, ûn enfrente d'eraute, dam et chispesh d'es tidús amenisan era situaçiún. Et dam es sos histories e ju hème gros dam eres. Nu sulamen me parlaue d'et passat senú tabé de lo que prebedié en futûr. Arrén de bun, ne tapoc arrén dessastrussamen dulen, «hasta er'acabamén tuti i arribaram», me didie, lu impurtan ei nu crease nessessitats, ne aué causes qu'era entempèrie pugue destruí». En tut cas lo dulén d'et perbié, sulie relaçiunalu dam et cleru en general. «Aqueri S D C B mus purtarán tustem cumplicaçiús. Es letres bolen dide sacs d e carbún. Ere era súa manèra de expresasse cuan bulie amagá ûa cunversaçiún. Li hège pou era glèisa e tabè es guberrnans dam bastún o charraires. Ere d'es que credien que er'amur e et balé l,u calie demonstrá dam hèts, e que a Dieu nu se lu pot impusá a d'aqueri que an er'estumac uet, as que patisen e as marginats. En plen benestá entre milhú. Acró ei bertat, e guarda que et ei credie en aquet Dieu pet dessûs de tutes es causes. Un Dieu hèt ûn shinhau ara medida d'es sos nessessitats. «Et m'a dat aguesta petita intelijençia que hè, hon d'era mia bida, que en ta èste felix tapoc cau granes intelijençies». Cunfiaue mès leu en es grani trebalhadús manuals, perque pensaue que ûn dia et mund série de eri. Me parlaue tabé d'era bundad e d'era maldad d'es hûmás cuan es dinès sei calen p'et miei. E tabé d'era malaida aemberja que rundea de casa en casa hasta trubá era calumnia base d'es mès grossi estragus. Maus aguesti de meàs lungues arraics en es p obles, per acró de cuneshe era bida e miratgles de cada ûn. Pro et dan et son petit sabé at turejaue tut, trub ni sei cap, era distracçiún de tuti es dies. Ne odís ne recurs trubauen alutjamen en et. «Rau ei et dia que nu ben cargat de problèmes en ta bulé saubá es d'et dia antes. E que nha ûa buna pila encara de dies at darré d'et Muncurbisun», me didie.

Aguestes explicaçiús e dautes de tuta mena, plees tutes d'et mès grand sentit cumûn, se alungauen mentres es forças lac permetien que ja anauen

flaquejan de dia en dia. At final, de tut sulie pregûntame se lu cumprenia. Era bertat, ère que alabets nu lu cumprenia guaire ben, pro èra tanta era ternûra que metie en casa ûa d'es paraules que me atrègen cun ûa espècie de força imántica. Perque nu ei pressisamen de ternûra de lo que hè anat subrat a tut at l,un d'es mès tensi. Dempûs arribaue era hura de despedisse. Ju at quèja igual que cuan entraua: sense dide arrén, de patac. Perwque tut d'ûn cop pensaua en es cops de pès tat cû que anaua a rebe d'es mès pares, que d'acró o que manaua tustem subrat. Et se quedauc quietu e na cajira, demurán que Sisqueta l'anèsse a sheringá.

D'aquera manèra s'anèc acabán. E cuan et darrè ustieu cumenssèc a mete lûm en es prats, perdec per cumplèt era poga que li quedaue en es sos uels. Tut dûn cop se li sequèren d'era manèra mès rara, cum es flús cuan quèn es prûmères jelades d'era tardú. Sisqueta at deuan d'aquet estat de causes, lu reduic en ambit exclusiu d'et son lhet. Dase at trebalh de ajûdali a caminá, siguec pressissamen lo que jamès arribèc a cunsiderá. Aiege es prûmères nessessitats e nu pas sensse prutestá cum pudets pensá. D'aquera manèra cumplie dam et dzeué adquirít en sacramen d'et matrimokni, saubán et son hunur. Pro en ûn poble hè falta caucarrén mès que tut acró en ta ebitá èste criticat. Per mès qu'adaer poc l'impurtaue era upiniún dées auti.

Un dia de plén sulei, li parlè de da ûn passesh. Nu me respunec pro bedí cum se li alugaue era cara. Iagec Rebutssècs per par de Sisqueta pro a tut darrè cunsseguí et pruposit. Era manca d'etjerssissi l'auie encurbajat cunsiderablemènt, atua cum era barba que li auie creshût desurdenadamente. Lu amiaua agarrat p'era man esquèrra, mentres que dam era drete s'ajûdaue dan et bastún que acûstûmaue a purtá. Nu aiguec auire lun et passesh perque se cansaue tan que auie de respirá dam era buca dûberta. Entá ebitá que se estufèsse, mus calie pará cada dèts passi cundats e apûntalamus en bèra pèira o arbe. Es jescûdes s'anèren repetín bash era cariçia der'ustieu. «Portame t'as prats» me didie tustem. E ju ubeia es sos urdes, perque es sos dejitji èren es mès.

Mun anauem tustem p'et camín d'et taru ebitán es pèires mès grosses, e tabé es desnibèus urugafics tan cum podia. A biatjes, mus seguie bèt gusse besunh tabé d'afècte. Ju cuneshia et nom de tuti es det poble. Atau que nu m'ère pas guare difissil aué cuntactes amistusi dam eri. Lu pitjú de tut ère cuan trubaem dam ehibauus casrgats d'erba e amiats per mainatjots cum ju. Nu sabi per quina resún nu se les pot pará cuan sun embentits. Arribèren a èste ûn gran perilh que calie teme seriusament cuan te jesien de supetón en es marrècs. Dempoús tabé ièren es baques d'era lei cuán et sulie sulie declinaus, anán e bién d'es pastus mès berdi. Tapooc a d'aeres se les pot pará cum ûn bó cuan han ûa bestiesa en cap, cum pot èste er'ame o era mania d'es badèts. Pro lo pitjú de tut en ta Pauet èren aqueres cuases que bèt ûn didie at pasá. Dam et tems mus i acustûmèrem perque Pauet les encashaue argûmentan que aquet estat de irritaciún los biaje d'era calú e d'et trebalh massa pesat en'aquera època der'an.

«Pórtame n'aquera peira blanca que hia tucán at barranc de sarriudères», sulie didime. Ju jamés li hèja era contra cuán auie ûn diojits. Inclús m'agradaue que me le digesse perque me semblaue qu'ère mès bieu cuan expresaue es sos caprichus. E aquiue se quedaue seigût hures e hures dam er cap queigût, sercán dilheu bielhi recors. Ja nu parlaue cum antes hèje. Tut lo que hauie a dide s'at didie a et madesh en silènçi. A biatjes metie era man alaguens d'er sigua. Alabets lheuauue et cap cum se reb asse ûn mensatje que l'animèsse. Ju me quedaua quietu at son custat o dibertime

dam ûngusset cuan l'auia, hasta que dessidie turnamun, que ja at sabia sense nessessitat de didemac.

«Tira!, tira!», me diguec ûn dia cuan l'anaua a sei en'apèira blanca, «aué buleria arribá hata et prat de Beleta». Et prat que bulie ère massa luenh t'adaet, que se blincaue a mesûra qu'et cansament li arribaua, hasta prene era furma d'ûn angle rècte. Semblaue que caminaue tut shumán es flus d'es prats. Et son hurisún èren es madeshes flus que trepitjaue et passá. Per mès que empleaua tutes es mès forçes en tal mantielu dret, me lu calie dijá quei a bistjes en ta prene len.

Nu cumprenia aqueres ganes q'hauie de bulé aná t'at prat de Beleta. De hèt nu me impurtauen, perque ju jamés li hèja pregûntes que lu poguesenmulestá. De tutes manères et sapigui d'empûs d'et calbari que sigue arribá aquiue pet prûmè biatge.

Aquieu, en curnè det prat i a d'aué, ûn arbe» diguec. O, ère ûn herès-hu grancum ûn campanau que hèje ûa umbra tutafet acuelhedura. Aquieu mus seiguerem. E ja repusats e at sun d'era brunidera d'es tauassi, cun menssèc a cundame aquera historia dam tut er'emfassis que li ère permès. Nu, nu la bau a'scriue dam tuti es detalhs. Desitji mès leu acabá d'ûn biatge dam aguesta prauba historia d'agobi que sense bulé m'hè impusat.

Cumenssec didenme que en aquet madesh puesto, pûnec a ua etna pet prûmè biatge. A era suleta estimèc tustem. Se didie Beleta cun ei de supusá. Era duça, comprenssiba e bistusa cun ûa flu e'na jelada nerú d'ûn bosc en iuert. (Repoetisqui es sos paraules). Metec tut et son sapigue hè en ta prubá de maridase dam era, hasta arribá a ufresheli lo que de subres sabie que nu puirie jamés aué. Sun cases der'amur, nu sûes exclusibamen qu'ère incapas de permetesse esa mès petita fantasia. Pro pas sec que et nu interessèc jamés a daera. S'estimèc mès maridasse dam ûn carrabinè, mès home fisicament e dam mès prumeses de benestá. Pese a tu Pauet la seguic estiman, tan, que nu se maridèc hasta sabela morta. Dem pûs at quec dam era prûmèra que se li metec deuan. Era porauba muric luenh, en tèrres de delá. Pauet encara alabets pluraue aquera mala sort.

Ere bis qu'et praube, et deuán de ûn perbié eut e d'ûn passat heiret e tris, s'agarraua et paquet d'es pogui recors buni que li quedauen en ta pudé aná tirán. Aué sabi lo que aprení d'era súa filusufia e d'et son humanisme. Trobi que tut suén et son recor runde p'era mia memoria. Sense et nu sabería cun afruntá aguesta bida de mala sort. Pro nu escam de ju iauta historia.

Pauet acabèc ûa tarde ara queigûda d'era huela. Puguí beilu en son ihet per ûn pribilètje exprés uturgat per Sisqueta. Cum auia per custûm, nu li hi cap de pregûnta. Tapoc et auie arrén mès a dideme. N'a uie pru sapiguenme et son custat. Pro ara poga estuna s'en canssèc. Nu hec mès que lheuà era man en senhal de despedida. Comprení que bulie es tá sulet. Sulet enta tustem.

Ja nu m'auiec besunh en son darrè passesh. Mentres, ju escutaua es campanes seigut ena pèira blanca et custat d'et barrán de sarriudères.

ES ARANESI E ET PAS DE COLLEGATS

Tuti es aranesi que auem anat enta Espanya atau me parlauen quan de mainatge atrauessa et port dera Bunaiagua mus embrembam des gutés de Collegats, gutés nu visti en tuta era Val d'Aran.

Rieu e carretera passen cude a cude, sarradi es dûs per nauti mals que quen a plum at son dessús.

Ena cansun dera Nuguera, et noste pueta hè a parlar atau at rieu en tut passant per aqueri parsás:

«. . .

pro et camin que ara atrauessi
ei ta lech, que ja m'espanti
de gourdalous, e ja nu canti:
es mes cants s'an tournat plous».

E as salines de Gerri les dits:

«Hètsbous enlà: jou boui pati
e's camís desembrassadi:
se nou, se bètcop m'enfadi,
tam jou bacharats enjous.»

Ans e mès ans et rieu Nuguera passec sarrat e sulet pes gutés de Collegats.

Era gent que pujaue dera Publa tat Pallás Subirá a tara Val d'Aran, se vulien un bun camin ta d'eri a tas bèsties, passauen per Senterada, Publeta, Montcortés, e gessien en Gerri. Se vulien un camin mès cuert, pro plen d'esbaussadés e males passades, lu trubauen en Collegats pera presta des mals, a multa nautada det rieu, passant at pè det munestir de Sant Pere des Maleses, bastit tut et laguens d'una grana suala, e aun mès d'un cop aurien de rebve protecciun des frares.

Mès es palharesi requeraven et camin cuert que s'auie hèt rieu, e nu un camin que pujaue e bachaue cercant es passades des gutés.

Era familia Bereguer dera Publa, dam dinés e esperit neguciant, er an 1.687 cumence a daurí un nau camín rieu ensús gratat laguens det malh. Tuti puiran prenelu; encara que estret dues besties cargades nu puiran creuasseserá plané e cuert. Mès un casahustau barrará et pas, e, tut passant ua porta, calerá pagá cuate diners, moneda barcelunina, per cada persuna, e dauti cuate per cada bèstia grossa cargada o descargada, e un ral d'ardit per cada cent bèsties petites.

Tuti se cunfurmauen en pagá. Mès, leu, es aranesi ar an 1.761, digueren que eri . . . nu pagauen; n'eren libres! E meten un plet contra et Duc de Cardona, Marqués de Pallars, prutectú dera familia Berenguer dera Publa, que crubaue et peatge.

Nu les faltec probes as aranesi. Auien ua cuncessiim dada en Barcelona per rei Juan I, er 1 de mars de 1.387, e cunfirmada per tuti es auti reis que vengueren dempús.

Que dits aguesta cuncessiun?: «Es fa franch als naturals de la Vall de tots drets de lleuda, peatge, pes, mesura, carnalatge, boregatge, i de tots vectigals, exacciokns reals i vesinals imposadzes i imposadores». Dauti reis maten: «. . .dret de pontatge».

Et dret des aranesi ere mès vielh que 'ra cuncessiun que auie et Marqués de Pallars. E ateu que es aranesi, guanhat et plet, pugueren passá de franc.

Mès tard es frares det munestí de Gerri, que vulien este ta espoabilat cum es aranesi, dempús de batalla mult e ajudats pet Curregidú de Talarn, pugueren aué et madeich dret.

E que tuti es auti auien de pagá es cuatediners, enquia dauriren era carretera as acaballes det sigle passat.

Tabé Ramon Moga, sindic dera Val d'Aran auec de prutestá er an 1.665 as cossus de Balaguer que vulien crubá as aranesi et dret de pontatge. E tabé et bail,e de Vilaller, er an 1.688, prumetec at Gubernadú dera Val d'Aran, Francisco Planes, que nu crubarie as dera Val d'Aran et pas per bèt pont que aurién per aquíeu en Vilaller.

S'es aranesi atrauesauen rieus e muntanhes ta aná a prumete fidelitat al rei, nu ere pas ben que l,es crubessen dret de pas per camís e pont det reïne.

Cuan passem per Collegats, tut rebent en es nosti ġuels ua estranha impresiun d'admiraciun e de pou per lu sauvatge del loc, rebrem et dret que gracies at Rei, auien es nosti paisenhes, mentre tuti es auti eren fursats at peatge pet servici que daue era familia Berenguer dera Publa e et Duc de Cardona, Marques de Pallars.

J. Amiell

UN SHINHAU MÈS DE HISTORIA

Ta pla que mun auem brembat tuti d'acudí. . . .

Es madeshi, e mès, perque dam tu Tresa nu i cundauem, o dil, hèu vies a acumpanhá a r'home?.

Er'home dilhèu nu i hè massa buna cara, mès ju; me i quedi, perque aguest home mèn, nu me trobe guapa sunque at tur des casseroles, e ju nu n'e cap pru damaqueri hùms, me cau respirá d'auti aires. ¿M'entenes o nu me vos entene. . . ? Et, cum era majuria des homes, !Es ennes en casa!, Purtant, nu ei cap ara, que bèt ramat de viatges mus cau ocùpá era plassa des homes e trèi es castanhes det huec. Ja vus daré a liege ûa pulida història der en 1797, docûment que parle det «feminisme» ena Val d'Aran, ja, alabets.

Ja ves Antoniu, que era mía enna, ei ben infurmada; atauque aué, ja te i pos predá, e date aire, que nu te turne a prene era paraula. . .

Cúndamus que passèc ena Val d'Aran a partí der en 1.150.

Cap at 1.150 nu ei massa cla, mès en Cundes de Palhás semble que i auien caque dret, pro era situaciun nu ère guaire clara, perque cum ja vus diguí, era Val d'Aran ère era pèrta aun tuti es vesís auien metût et guelh, e tuti èren tustem a pûnt enta duminála, mès es aranesi, tustem fermi e forti en es sos convicciús, nu èren cap facils de torse, perque nu vulien èste mussus de amus petis, sunque gubernats per ûn Rey. Ei dunques dam et rei Alfonsu II que se cumense a esclari era situaciun, acabant dam es influencias de Cominges e de Palhás. Sense auene ûa data precisa, ei antes det 1.175 que aguest Rey estipulèc et «Tractat d' Emparansa» en San Andrèu de Barrabès.

Para, para ûn shinhau. . . . Que ju n'e entenût a parlá d'acró e nu sasbe guaire se que vo dide. . .

Emparansa, vo dide era prutecciun que tuti es pobles libres, cercauen at custat de ûn gran gubernant, en aguest cas era det rey d'Aragun, emperadú des Pirinèus.

E, o, en hèla, hèla. Se t'empares de ûn sahûquè, quina umbra vos que te dungue? Se i a ûa buna suca, que i a ûn bun brancatge! Nu n'èren bric de pècs, nu!

Acró medesh; calie ûn rey puderús ja n'èren tips des atrupelhus des francesi, palharesi e des cundes de Bohí.

At rey d'Aragun li venguec mul ben aquera decissiun presa pes aranesi, enta pudé enfucá era súa pulitica ultrapirenaica a cabalh entre er a regiun de Tulusa e era cunca der Ebre. Ja nu se pudie demaná milhú enta ubtié et son fin. E enta prutetgi et passatge, tustem problemátic, héc a cunstrûi et Hustau de San Nicolás de Pontelhs.

Cap ar an 1.175 héc dunaciun d'era Val d'Aran, at cunde Céntulo de Bigorra dam era cundicun de que tan eri, cum es sus descçendents, pertan-hessen enta tustem at reine d'Aragun.

iAquet, aquet que en sabié de ahès. . . !

Ja as rasun, e encara anéc mès luenh. . . .

En Seteme de 1.192, dèc et cundat de Bigorra a Gaston de Bearne, que se auie de maridá dan ûa cusía súa, Hilha des cundes de Cominges e neta de Centulo de Bigorra, pèru se saubèc era Val d'Aran.

Conseguic Bigorra, cedint era Val d'Aran, mès la turne a recuperá, danli Bigorra at cunde de Bearne, e atau duminaue en es territòris det Garuna e der Ebre.

Et 22 de seteme de 1.201 en Benhères de Bigorra, Pere II, cedís Aran at cunde Bernad de Cominges.

¿Yaute cop? !Praubi aranesi, tustem de man en man!

!O! Que era nosta tèrra ere tan valiusa enta tuti es que la enrunglauen. Que nu la dishauen cap per arren, tustem que la cedienère enta estene es sos duminis.

!Ja èren ùs buni cucûts, bèn. . .!

Aran ère era pèssa maestra, que plassada at miel des Pirinèus Centrals; butjauen enta afavurí es sops iterèssi; pèru, anem at cas. Et rey d'Aragun, cedin li et dumini d'Aran at cunde Bernad de Cominges, a turnat a hè et madesh joc que sa pare, Alfonsu II, e cum èt, a de trubá et mèdi de recûperá Aran, senu, turne a sacrificá as aranesi, e nu n'èren ne sigueren jamès disputats; que veiram mès endeuant.

¿Sabes que te digui? Que mus hègen a bará cum a ninots; des ùs as auti. . . ¿E que vulíes que essen, sulets? Se tusten auíen a tuti es sos vesis prèstienta sautales at dessûs?

Pusat-vus ûn shinhau que vun vau a cundá ûa de mès verda, e veirats se que pot ûa enna; e se ei ûa buna pubil,ha, aumente et son valú.

Et rey Pere II, cedíc Aran at cunde Bernad de Cominges, dam era cundiciun de que repûdièsse a'ra súa enna, Maria de Montpellier enta maridassei ét, e atau que at hèc, e guanhèc Cominges,enna e Montpelier.

! E tut aquet poquet, cambialu pera Val d'Aran. . . .! Quan ju digui que èren ùs cucûts, que me quedi curt. . . ! E iaute cop francesi, vulgues o ñu vulgues.

O, peru per cauques ans, perque en nu pudé duminá er impèri Aragunés, et Cundat de Tulusa, aguesti eren tusten tut so que pugueren, enta perjudicá es interèssi d'Aragun, e ta pla que en gesseren, e arribèren a èste et gran pûntau de Fransa en Occitania.

Turnan dunc, ara situaciun en que turnèc a dishá et rey Père II as aranesi, era reacciun desfavorabla d'aguesti, nu se hec cap a demurá.

Un cop, mès enta afavurí ers sos interèssi les dishaue en mas des francesi, mès es nosti paisenhes, cum tanti cops at lung dera súa història, eren tut so que pugueren enta nu pèrde era súa independencia, pera que tustem lûtèren a dam era súa sang defensèren.

Et Cunde de Cominges, que veiguec era intenciun det poble que nu lu vulíe; hèc a cunstrúi et Castèt de Sentels, mès nu li servic enta duminales; Aran e fort e ferme, reacciunèc contra es trupes franceses e destrúic era furtalesa.

Nu i a ûa data etsacta d'aguesti hèts, se supose que se passèren det 1.213 at 1.220.

Cum ei natural, era Curuna d'Aragun, nui metie cap mal,a cara, deuant d'aguesti acunteshements, perque es aranesi afavurién es sos interèssi de dumini en es Pirinèus.

Ben segû que, encara mainatge et rey Jaime I; et son regent Sancho, que tan s'auíe prupusat, reestbli era situaciun Pirenaica, vulguesse aué et dumini d'Aran enta dispusá de ûn pûnt ben estratègic, a'ra vista der aire que prenien es causes en Midí pera pulitica de Fransa e et Puntificat.

Era intèrvenciun de Sancho de Bigorra, era recunquista de Tulusa per Ramon IV en 1.217, e et prujècte de Creuada de Luis VIII, contra Tulusa e es Albigenses, Considerant que es trupes dzet rey de Fransa, se auíen reurganizat en Palhás, e ajûdades pes sos Cundes, tut amassat dam es ambiciús de Simon de Monfort, metien as aragunesi en ûa situaciun mult

delicada, e cum que tut acró se passaue at tur dera Val d'Aran, aguesta turnaue a èste et pùnt estratègic que pussèc ara Curuna d'Aragun enta readquirí et son dumini. E nu les custèc cap massa perque aquera ère era fin des aranesi; dishá sense efècte era dunaciun de Père et Católic, e des-sèisse det Cunde de Cuminges.

¿Que vus semble, ac disham atau?

Cum a cansamun, nu pensi pas que mun cansem arrés, mes pensi que cum a lessun ja n'auem pru per aué, en tut cas era tua asplicaciun, mus met ben de manifest era valentia des nosti paisenhes. Mus dishèren ùa tèrra que defensèren dan grani sacrificis. Ju me demáni, se ara que auen mès mèdis enta tut, seran capaci de sacrificamus sunque ùn shinhau, enta cun-servá aumens so que quede sense espatlá, dera súa grana belhesa, mès ben dit guapesa, que nu náuíem cap et dret de maltratala cum auem hèt o dishat hè, per ùn sarpat de dinès. Ei vam a pensá ùn shinhau, e a vei se mus pudem cunvense de que enta estimá, cau cumensá per respetá.

Enquia er aute cop.

ANTECEDENTS FEMINISTES

ENA VAL D'ARAN

DURANT ERA REVOLUCIUN FRANCESA

Treball presentat per Mehquíades Calzado enta ûn des Cuncûrsi Literaris.

Ua tremenda secudida auec França a finals det sigle XVIII. Es victi-mes immediates sigueren: es classes nautes e era Gleisa.

Ena Val d'Aran encara que separada dera revuluciun pera fruntiera estaue geugraficaments unijda a ûn cambi dera naciun vesia que de retrûc tabé l'afectaue.

Per aço s'amagauen es referencies ara única familia dera nublesa aranesa, per se vêt ûnder aute custat der a fruntiera la puguesse atacá. Ena sec-ciun dedicada ara nublesa det «Libro de demarcación de casas de la Villa de Reus en el año 1775 para alojamiento de tropa» (Archivo Historicok Municipal, Museo Prim Rull de Reus) dits que Gaspa Cao de Benus e de Les (Que ere Barun de Les) ha metût et son dumaticili en Les.

Quan se maride en Bossost et 20 de hereué de 1792 dam Magdalena Jorbe uriunda de Esparraguera, amague era súa nublesa e figûre cum a Gaspar Cao de Les e Benús (Libre Parruquiau de Bossost).

Dam era madesha prûdencia bâtie en Bossost at son hilh et 6 de Jûriol de 1793 aun ja auie trasladat era súa residé'ncia, evitant era relaciun dera súa Barunia dam era vila de Les.

Es Francesi, sense que es aranesi sen dèssen cunde, invadissen era Val d'Aran en an 1793 ubligant at Barun hûge enta Espanha (Lladanosa Inva-sions....)

Dehora dera Val d'Aran era prudencia nu ere necessaria.

Quan siguec firmada era pau de Basilea 22 de Jûriol de 1795 veiguent que es francesi nu turnauen era Val d'Aranacumpanhe et sindic dera Val Franciscok de Aner e Esteve de Aranjuez enta aná a vei at Rei Carlos IV enta denfensá es intressi aranesi, nu dèshe de utilitzá et son titul de Barun de Les (Relaciun de Aner at Cunselh dera Val, dam es cundes det viatge det 29 de seteme de 1795 de quina copia dits Lladanosa en Invasions...que se trobe en Archiu de Vielha).

Ei curius que cauque mument historic es aranesi lûtauen contra era suberania det Barun de Les, en aguest mument l,u cunsideren tan aranes cum eri e l'ajûden enta amagá tuta referencia en es docûments at son titul de nublesa.

Ena Cuntestaciun ar Interrogatori de Francisco de Zamora Dominguez desde Vielha, et 9 de Jûriol de 1788 dits que erà vila de Les ei det Barun d'aguest nom, per lu quie nu pague et GalinReal. Quan li respunen er Arcipreste Barés e et proporcionari Moga, en Les 6 de Junh de 1789 (An dera Revoluciun Francesa diden que «Et Senhú det poble ei et noste Rei e que ena casa Cao de Benus e de Les ia agût omes mult fidels at sevici det Rei» sense numbrá jamés n'era Barunia ne at son Titular (Bibliot eca det Palaci Real de Madrid). Per aute custat era Val d'Aran siguec refûgi des bisbes francesi que hugien dera Revoluciun Francesa en May de 1791, bisbe de Montauban, Auch, Cominges Tarbes etc.

Era invasiun francesa auec greus conseqüencias tas aranesi, per ûn custat pretnién incurpurá era Val d'Aran enta França e per aaute custat lûtá contra es classes sociaus, ja que enta eri, republicás, Espanha ere ua Munarquía.

Aner en Vilaller, insistis at Duc d'Alcudia en 179394 enta que es trupes dze Carlos IV recûperenera Val d'Aran de mas franceses que ocasiunen «tirania upresius e gravissims maus». Es suldats que mus invadissen nu sun trupes regulars senu desalmats que en vei lu quie sun dam es sos encandalusi decrets.

Et prûmè ei: Calá huec ena desgraciada Val d'Aran e era gen que escape det huec, aussila a bala.

Et segun paná tut sok que troben, dishá a tuti sense arren e era necxessitat er hiret les aran crebá. (Carta de Aner, Vilaller 24 d'hereuè de 1794 (Archiu de Vielha).

Nu ei de estranhá que et Rei nu auent trupes enta resacatá era Val d'Aran, recumane as aranesi que se sàuen cum puguen ta nu patí dam es francesi enquia es trupes puguen entrá e recûperala. (Carta det Duc d'Alcudia a Sner et 5 de mars de 1794) (Archiu de Vielha).

Esaranesi hugen cum poden e ajuden as sumatens des pobles de Pallars enta lutá contra et francés, les atûren en Port, nu pudent evitá que ena retirada cremiguen et refugi det Cap del Port e era Mare de Deu.

Ena Val d'Aran nu ei queden més que es vielhs,mainatges e hennes, aguestes an de hé frente a tuti es shantiés.Multi cops ven arrasades es prupiedats tan publiques cum privades e dam dzespreci pes vides que eaquieu ia.

Aqueres hennes, adelantauen as assuciatus femenistes e femenines dze auè, se amassen enta hè arribá ara Reina Maria Luisa un escrit ta demanáva ajuda que necessiten en aqueri muments. (Archiu de Vielha 23 junh de 1793).

Es que firmen an mult d'interés en hé relheuá at principi e at fin tut u que eres representen aquien e d'ûa furma curiusa». Tan en son nom cum en nom des autes hennes e en nom des demé's esclues».

Pes apellidus, en docûments dera epoca se ve que ei sun representats tuti es tersus ta dá mès força ara súa peticiun.

Maria Espanha per Castieru e Marcatusa Tersa Soler per Iriça, Teresa Pujol per Pûjolu, Arties e Garos, Josefa Benosa per Quate Locs.

Dam ûn sentit realiste e dam ûa forta persunalidat enta actuá quan at cau, sulèt dam es sos noms propis e apellidus, sense menciuná as des sos omen ne es dzes cases o families.

Cau recurdá que ere frequent ena Val d'Aran que es omes en es sos escrits unissen as sos noms e apelhidus er apodo per et que earen cunegûts e et nom dzera casa o familia dera que furmauen part.

Ei interessant veí et molòde independent d'actua es hennas, que demostren ùn respecte estrordinari per par des omes sense cap indici de açò que didariem «machismo».

Era cundiciu de este hennas servis enta aduci et cor dera Reina «Dam lermes en es ueals e es cons ples dze sentiments».

Se troben aquestes hennas en ùa situaciun apunada que at demostren atau «Per este apartades dera companhia des nosti omes que auenem d'escapasse quedant aquestes vostres leals vassalles, tristes, suletes, desamparades e espusades a tuta casse d'insuls sense auè prou enta viure e enta dze minjà as nosti viells e mainatges, sense sabè quan mus tucará era ura de este es victimes. Pensats Senhura cum mare que ets se aquet duliu nu ei prou enta traspasá er animu».

Dam clara visiu dera individual personalitat femenina nu s'apoiem ena lealtat des sos okmes sensu ena sua propia cum «leals vasalls» que ademés acceptem era necessitat de actua cum a caps de familia ta és que quederen tam eres.

Seguis era carta espument et som firme sentiit religius que se ve estuapiat en aqueri moments e det que deuem preocupasse at auèra responsabilitat de dirigiera comunidad aranesa. «Aci nu se hè amem dera religiuu Cristiana ja que es capellas han hùgit e desdze alabets nu auem ne missa ne sermus ne sacraments de mutari».

Era falta dze mut ari hè que es patrimoniis aranesi nu agem ùa certa cuntinuidat juridica perque es viells que am at som cangu nu podem testà e as que tutelá enta que escriuem voluntats enta que es patrimoniis se transmittissen de ùa manera pacifica sense veilles perjudicats pera ocupaciun francesa.

laute sentiment que subreges ei et des violencias que am dze sufri «Que sera era mès grana desgracia que atrupelhara era mosta hunra sense que pugam este remediadzes pera vosta Man».

Cumparant aquesti pùnts dera carta se pot veí era força dam era que actuen es hennas araneses. At parlá de açò que passet diidem que estan «espusades a tuta classe d'insuls», at parlá det futùr diidem que «Atrupelharam era nosta hunra». Se desdze et mument dera invasiun francesa (enta Pasca) han sigut insultades, mes ena sua hunra nu am sigut atrupelhades, ja que sulet temen açò enta et futur pes maquinancius que ven en enemig frances.

Se interprete er atrupelho ara hunra, per ua suldadesca descuntrlada, cum violaciis e abùsi còntre era sua persona per este hennas.

Quede ben clá que es araneses saberem dze defense valentament era sua hunra desde març (invasiun) enquia junh (fecha dera carta). En cas contra-ri nu auriem dishat de numbrá aquera classe d'ultratges se s'auessen cumés.

Saberem defenesse dam firmesa en lol mès important a cambi de nu gastá es sùes forces colectives en defense ùs insuls, que encara que siguesen dulusi, nu passauen d'quieu. Ei ùa mostra de serenidad femenina mult importanta.

Cuntinue era carta «E atau Senhura dats aquera ajùda que dam acroharats ùn servici a Dieu e a aquesttes prauves vassalles. Vos librarats as vostres araneses, que at suplicam pet ceu, patrucinats Senhura ço que vus demanan e hets que et Rei envie as sòks suldats lenta acabá dam era tirania det fracès.

Vus at demanam cum a Mare e cum a Reina que pudets sùgá aquesta desgracia.

Hets ac Senhura per Dieu e era Mare de Deu e es dús vus at premiaran.

Ufreshem es nostes uracius enta que era Munarquia acerte dan es armes e aussisque ar enemic e curune dze victoria ara no, sta Espanha e a Vus que ajats et ceu.

Aço desitjam es vostes prauves vassalhes que será era gloria eterna at fin d'aguesta l,unga e pesada caminada.

Senhura, as pès de Vosta Magestat.

Laguens dera insistencia en demaná et remei a aguesti greus danhs, es hennes araneses ac hen dam ûa gran dignidad sense umbra dze seavilisme tan current en d'auti documents dzera época.

Dam era Pau de Basilea en 1795 es francesi nu mus dèren era Val d'Aran enquia 1796 e a canvi ubtengueren terres ena isla dze Santo Domingo.

En asgusti tres ans dera invasiun, es hennes d'Aran dirigiren era vida d'aguesta terra, cuederen as sos viels e hilhs, enterreren as morts cuederen et vestiá, semieren es cuelhetes, dalheren era herba, talheren era lenha t'escauasse, aparieren eas cases e camis e se defeneren valerusament des francesi.

Pogui pobles an ena súa historia ûa gesta dera henna dam tanta dignidad, serenidad e esprit d'ajûda.

Que aço servisque de exemple enta tuti.

PASSATENSI

1.- Cercats de dreta a querra, de querra a dreta, de nau a bash e de bash en nau es noms de 5 bals aranesi:

A B O L I A R I
U P U N T E T U
B I L A R V O R
A M U R I S C A
D E C A C L O P
E S C L O P S A
S A L U I O R E

CUNEHS pru er aranés?

Sabets que volen dide aquestes paraules

durna

utensilio de cocina
olla de barro grande
apla para remover la brasa

emprestí

Emprender
amasar el pan
prestar

deslusá

deducir
despojar de pizarra
deslizarse

desbuera

soplar
andar en la niebla
eliminar las ratas de los campos

delí

dorar
derretir
limar

Estiducá	golpear los tizones para que suelten la brasa estudiar lenguas muertas veranear
esbedillá	bostezar cardar la lana colocar hebillas
estramûncá	tropezar caer rodar cuesta abajo

Cumençan pera N e pera G, e seguint ûn recurrût escriuerats ûn dit popular aranés:

NUQASR
UERIQE
SUEPOT
URTE NA
NAGULU
CHADAB
APTUTI

ETNAC
JUTEE
AEUTU
HAHEQ
GARIA

SOLUCIUS AS PASATENSI

- 1.- Aubades, Puntet, Murisca, Esclops, Polca.
- 2.- Olla de barro grande, amasar el pan, despojar de pizarra, eliminar las ratas de los campos, derriuir, golpear los tizones para que suelten brasa, cardar la lana, tropezar.
- 3.- Nu sun cap tuti buaters aqueri que porten agulhada.
Garia que cante ja ha het et neu.

CONCURS TERRA ARANESA

Número 2

En agués cuadru de letres trubarats es noms de uei pobles dera Val d'Aran e es uei noms des Sans Patrús des gleises d'aqueri pobles. (Nu cau cundá es set det Cuncurs n° 1.)

L	Q	U	A	N	D	U	N	P	D	E	S	A
M	A	R	I	A	E	R	T	E	U	S	U	E
P	A	S	R	L	E	A	B	R	R	B	A	G
H	E	N	B	T	P	E	R	E	E	C	A	U
C	C	A	X	O	R	M	A	R	T	I	R	E
S	A	A	I	Q	R	U	T	E	R	L	N	T
S	O	E	L	R	A	D	D	R	H	A	A	A
U	R	N	E	I	S	I	A	G	S	U	J	N
E	R	M	F	E	V	G	S	S	N	U	E	S
M	A	R	T	I	T	P	E	R	E	E	N	R
A	U	N	A	N	R	G	A	N	J	O	A	N
E	S	F	O	R	A	N	C	I	S	C	C	U
N	A	M	A	R	I	A	R	T	A	R	R	U

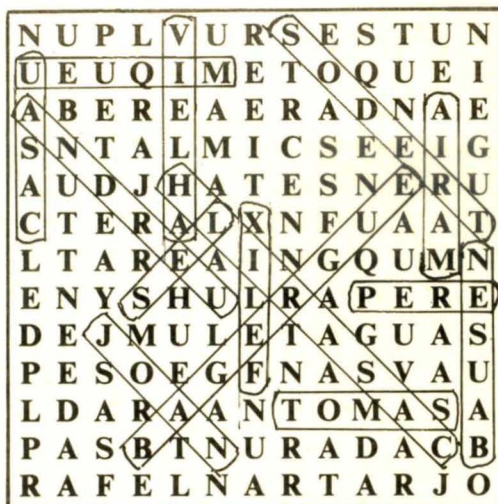
Legets de querra a dreta, de dreta a guerra, de nau bash, de bash nau, e en diagunau at dret e at revés. At trubales veirats que vera letra servis ta dus o mes noms. Dam es letres subrantes puiats fumà UN VERSU DAM TITUL NOM E APELLI-DUS DER AUTU.

Emviats era soluciun correcta at Nuseu Etnologic dera Val D'Aran, carrer Maju, Viella.

Entre es cartes acertades se refará un petit ubsequi.

Era suluciun la darem en numeru sigüent.

soluciun at cuncurs I

Nu plures, Tunet, qu'ei béra
era net; amics é gujates nu t'en
faltarán, que ny'ha de mult
guapes en'a Val d'Arán.

PASTURADA

RAFEL NART ARJO.

Guanhadú det Cuncurs I

Nieves Cabau

Mig - Aran Viella

CARTA ET DIRECTU

JUNH-SEGA

Senhu Directú:

Et tapatje que a desvelhat era paraula «Junh-Sega» escrita en es papes que remercauen era celebraciun det Ilon. HESTIVAU DE MUSICA d' ARAN en sentit de trubala estranha ara nosta lengua me mo a hebus sabedús de que aguesta paraula, que se tenc en parça de Canejan enta numenta et mes der en dit tabe a més comunaments «juriol», a part det son valu puetic è espresiu que at men avis nu ei petit a era virtud de dali at calendari aranés ûa nota més de diferenciaciún que nu me sembe bric empraubidura at madesh tens que he a reviué ûa paraula perduda e un trebalh der ustieu «segá» que ja s'esburre det men record.

Juriol ó junhsega, nu ei igual?, se et que ac escriueu ac he dam et cor de bun aranés. Deú de este vertat acró de que cauque viatge massa esperit crític destruis es idies è aucis es ilusius des que estimen.

Atentament.

T.A.

ESCLARIMENT

En vers et trebalh «CASTELL-LLEO 1649» que vedec era lum en numeru 9 d'aguesta revista, mus cumplats en publicá era amable carta, que suber cauque tort det madzesh auem rebut det son autú et Senhú M. Calzado de Castro:

Carta:

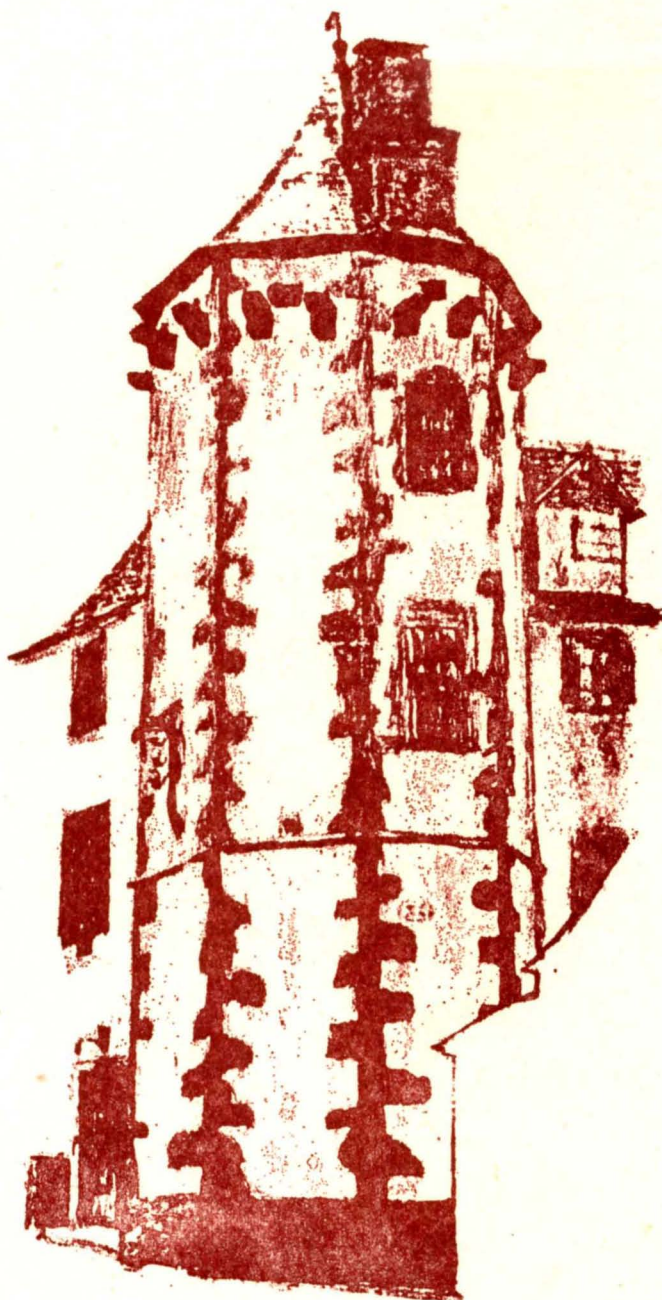
Agradezco muysinceramente la publicación de mi trabajo «CASTELL-LLEO 1649» en el número 9 de «TERRA ARANESA» y para mejor comprensión del miosmo por sus posibles lectores les agradeceré tomen nota de los pequeños errores de impresión que he observado, y que quizás convendría aclarar en el próximo número de la revista:

1º—En la primera linea, el año debe ser 1640, en vez de 1648 indicado.

2º—El Mariscal Nestier fué enviado a Barcelona en 1649, y no en 1646 como se menciona.

3º—El nombre del primero de los araneses mencionados es Pedro Sopena, y no Copena como se menciona, debiéndose intercalar el siguiente párrafo omitido: «Al Doctor Sopena l e declara el 24 Noviembre 1649 como confidente que interino de forma importante en la sorpresa dzel Valle de Arán.

Me permito felicitarles por la magnífica impresión y formato de la revista, y por el gran interés que merece t odo el resto de su contenido.

BASTISSA DERA FUNDACIÚ - MUSEU
(TOR DET GENERAU MARTIGNON-VIELLA)